



INSTITUTUL DE INVESTIGARE
A CRIMELOR COMUNISMULUI ȘI
MEMORIA EXILULUI ROMÂNESC

Dalia BĂTHORY • Ștefan BOSOMITU • Cosmin BUDEANĂ
(coordonatori)

ROMÂNIA DE LA COMUNISM LA POSTCOMUNISM

Criză, transformare, democratizare

**Anuarul Institutului de Investigare a Crimelor
Comunismului și Memoria Exilului Românesc**

Volumele XIV-XV, 2019-2020

Cuprins

<i>Prezentarea autorilor</i>	7
<i>Cuvânt-înainte</i>	15

PARTEA I

Practici ilegale ale Direcției Cercetări Penale din cadrul DSS (Compartimentul Arest, 1987-1989) (<i>Oana Ionel Demetriade, Mihai Demetriade</i>)	23
Ultima revoltă țărănească dinaintea căderii regimului Ceaușescu : satul Petrova (județul Maramureș), ianuarie 1989 (<i>Nicoleta Șerban</i>)	73
Fenomenul frontierist. Aspecte sociodemografice privind cetățeni români reținuți în Ungaria pentru trecerea ilegală a graniței de vest (1980-1989) (<i>Roland Olah</i>)	91
Cooperare transnațională și dezvoltare socialistă în România anilor 1970 : preambul al unei crize profunde (<i>Mara Mărginean</i>)	117
Un comunism impermeabil ? Economie occidentală în România în timpul Războiului Rece (<i>Cornel Ban</i>)	135
Pregătirea unui nou tip de specialist în România comunistă : subinginerul (<i>Valentin Maier</i>)	155
Limitările mobilității sociale prin intermediul învățământului superior la sfârșitul regimului comunist din România (<i>Ștefan-Marius Deaconu</i>)	195
O disidență singuratică : Gheorghe Ursu (<i>Simona Deleanu</i>)	219
Disidența maghiară ardeleană în anii 1980. Forme de exprimare : samizdat, atitudine individuală, cerc științific subteran (<i>Csongor Jánosi</i>)	241
Drepturile omului la Radio Europa Liberă (<i>Manuela Marin</i>)	261
Antidisidența. Scriitorii și diversele forme de adeziune la politica oficială în România anilor 1980 (<i>Cristian Vasile</i>)	285
Nicu Ceaușescu, UTC, UASCR – mecena ai mișcării culturale și artistice de tineret din anii 1980 (<i>Cosmin Năsui</i>)	301
„Oaze de Occident” : turism și agrement în România anilor 1980 (<i>Alexandra Bardan</i>)	331

Naționalismul în România comunistă. Lungul drum către radicalizare și extindere pe orizontală (<i>Liviu Rotman</i>)	353
Un deceniu „lung” în relațiile internaționale. Politica externă a regimului Ceaușescu în contextul anilor 1980 (<i>Florin-Răzvan Mihai</i>)	383
Reacția conducerii Partidului Comunist Român în fața prefacerilor poloneze din anul 1989 (<i>Daniel Filip</i>)	399

PARTEA A II-A

Implozia regimurilor în România și Europa Centrală și de Est (<i>Mihaela Toader</i>)	419
Scurtul moment al adevărului și începutul mistificării Revoluției : anul 1990 (<i>Roland O. Thomasson în colaborare cu Andrei Ursu</i>)	437
Construcția democratică în România. Despre elaborarea Decretului-lege pentru alegerea parlamentului și a Președintelui României (ianuarie-martie 1990) (<i>Mihai Ghițulescu</i>)	449
Minorități în tranziție. Democratizarea ca transformare, pragmatism și inerție la turcii și tătarii din Dobrogea (<i>Adriana Cupcea, Metin Omer</i>)	469
Eșecul unei idei: Muzeul Comunismului în România (<i>Cosmin Budeancă</i>)	493

Contactele indirecte cu economia americană

Retransnaționalizarea prin contact direct s-a dovedit esențială pentru a asigura o comunicare de bază cu economia occidentală, dar, în ciuda tuturor șanselor, unii economiști români specializați într-o ramură specifică de microeconomie cantitativă („cercetarea operațiilor economice”) au început să treacă de izolarea academică a economiei românești și să participe la viața economiei occidentale fără a avea nevoie de contact direct cu aceasta. Majoritatea muncii lor era doar vag legată de debaterile curente ale macroeconomiei vestice, însă chiar și așa unii „s-au scaldat” în apele resurgenței neoclasice de la sfârșitul anilor 1960 și începutul anilor 1970.

Cea mai importantă acoperire pentru activitățile lor era matematica. Conform lui Egon Balas, „folosirea tehnicilor din matematică era discreditată ca un mod sofisticat de a complica și acoperi simplul fapt al exploatării”¹. Chiar și așa, până la începutul anilor 1960 economia matematică a fost acceptată cu precauție ca o unealtă de îmbunătățire a planificării și și-a croit drum în aparatele de calcul ale Comitetul de Stat al Planificării, ceea ce a deschis oportunități de protecție profesională împotriva zonelor ideologizate ale profesiei. Acest lucru le-a permis economiștilor matematicieni să folosească sistematic economia occidentală și să păcălească cenzorii ideologici.

Lui Egon Balas i s-a interzis să călătorească în străinătate, astfel încât a început să publice în reviste științifice occidentale importante² și să corespundeze cu cercetători din Vest. Studiul lui în limba engleză asupra programelor de parametri liniari publicat în 1962 într-o revistă belgiană de cercetare a operațiilor economice a adus echipa sa de cercetători în atenția economiștilor americani³. În același an, Balas și Petre Ivănescu, un alt economist care lucra în București, au intrat în debaterile academice americane cu un articol foarte citat, apărut în *Management Science*⁴. În 1964, Balas a publicat unul din cele mai citate articole în *Operations Research*, cea mai importantă revistă științifică din subdomeniu. Ca rezultat al publicării articolului, Balas a început o corespondență și un proiect de cercetare cu „tatăl” planificării liniare, economistul american George Dantzig. Succesul lui Balas a demonstrat nu doar că în timpul național-stalinismului cercetătorii puteau fi competitivi la nivel internațional, dar și că lipsa de acces la literatură occidentală nu a fost atât de

1. Egon Balas, *op. cit.*, p. 349.

2. Egon Balas, „Solution of Large-Scale Transportation Problems Through Aggregation”, în *Operations Research*, vol. 13, nr. 1, 1965; *idem*, „An Infeasibility-Pricing Decomposition Method for Linear Programs”, în *Operations Research*, vol. 14, nr. 5, 1966.

3. Egon Balas, *Will to Freedom*, ed. cit.

4. Egon Balas, Petru L. Hammer (Ivănescu), „On the Transportation Problem – Part I”, în *Cahiers du Centre d'Etudes de Recherche Operationelle*, vol. 4, nr. 2, 1962, și „On the Transportation Problem – Part II”, în *Cahiers du Centre d'Etudes de Recherche Operationelle*, vol. 4, nr. 3, 1962.

relevantă pentru cercetătorii motivați precum s-a sugerat (de exemplu, Aligică și Evans¹). În mod similar, Iosif Batty, un economist de cercetare din Comitetul de Stat al Planificării – nici mai mult, nici mai puțin –, a publicat un capitol într-un volum despre productivitatea muncii².

Dar metodologia nu a fost singura zonă de întâlnire cu metodele economiei neoclase. O provocare chiar mai curajoasă a venit din partea unor economiști ca Tiberiu Schatteles, Ihor Lemnij și Egon Balas, care s-au familiarizat cu sinteze ale marginalismului și socialismului („socialismul de piață”) și au luat contact cu ultimele producții occidentale în cercetarea operațiilor economice, un câmp de lucru suficient de tehnic pentru a eluda rigorile cenzurii. Încă din 1957, Balas a publicat o carte la Editura Politică în care a propus o sinteză a economiei keynesiene și marxist-leniniste prin încorporarea în critica marxistă a capitalismului a conceptului de „echilibru al subangajării”. Astfel, sub acoperirea limbajelor matematice arcane, legătura cu economia occidentală pare să fi depășit cu mult nivelul de bază acceptat.

Încercările de a lua contact deschis cu versiunile mai conservatoare ale tradiției vestice neoclase erau foarte izolate. În afara câtorva intervenții, gândirea disidentă din economia românească a rămas circumspectă față de economia vestică în general și gândirea neoclasică în particular. Dacă stratificarea heterodoxă a economiei sovietice cu aparate input-output dezvoltate de economiștii vestici era legitimă, în schimb importul public al unor idei controversate din punct de vedere ideologic presupunea recurgerea la disimulare.

Sfârșitul retransnaționalizării

Efervescența intelectuală care a început în perioada dezghețului a luat sfârșit în anii 1980. Regimul și-a întărit și mai mult caracterul autoritar, iar după criza datoriilor din 1982 s-a orientat către interior și a adoptat o strategie de a desface legăturile pe care și le-a făcut în exterior³. Într-un gest de sfidare a naturii intrinsec transnaționale a circulației inovațiilor tehnologice și a propriilor pretenții de înaltă modernizare, în anii 1980 regimul a tăiat resursele pentru abonamente la reviste științifice și pentru studii în străinătate. Acest demers făcea parte din politicile generale de dezangajare față de Vest⁴.

1. Paul Dragoș Aligică, Anthony John Evans, *The Neoliberal Revolution in Eastern Europe : Economic Ideas in the Transition from Communism*, Edward Elgar Publishing, 2009.
2. John T. Dunlop, Vasiliu P. Diatchenko, *Labour Productivity*, McGraw-Hill Book Company, Pennsylvania, 1964.
3. Cornel Ban, „Dependent Development at a Crossroads? Romanian Capitalism and its Contradictions”, în *West European Politics*, vol. 42, nr. 5, 2019, pp. 1041-1068.
4. Interviu cu Ștefan Andrei, fost ministru de Externe în anii 1980, realizat de Lavinia Betea. Lavinia Betea, *Lucrețiu Pătrășcanu : moartea unui lider comunist*, Editura Curtea Veche, București, 2011, pp. 412-413.

Deconectarea elitei din cercetare de domeniile științifice occidentale a avut consecințe dramatice pentru profesia de economist. Circulația transnațională a ideilor economice care a avut loc în cele două decade anterioare a facilitat apariția unui mic grup de economiști „critici”, dar după criza datoriilor aceasta a fost oprită. Nu au mai existat oportunități pentru studiu și cercetare în străinătate și chiar abonamentele pentru revistele de economie au fost sistate. Drept urmare, preocuparea pentru economia occidentală a devenit o problemă de antreprenariat academic, într-o lume în care puține pașapoarte se emiteau către cercetători.

Mai mult, tăierea abruptă a legăturilor transnaționale directe între români și economiștii străini a venit exact într-un moment în care economiștii maghiari, cehi și polonezi, care erau profund legați de rețelele occidentale¹, erau din ce în ce mai sceptici cu privire la ipoteza că socialismul de piață putea rezolva criza economică din blocul estic, ceea ce însemna că șansele economiștilor români care s-au dezvoltat în linia economică non-sovietică erau limitate. În această perioadă, economiștii români au putut să îi citească pe János Kornai și pe alți economiști central-europeni dezvrăjiți, dar puțini au fost cei care au făcut-o². Chiar dacă politicile aplicate de stat în câmpul economiei erau mai dure, acestea nu erau etanșezate. Stimulentele pentru conformarea cu „linia partidului” erau mai ridicate, însă nu toți economiștii s-au supus, iar unii au mers atât de departe încât s-au exprimat critic în multiple registre.

În octombrie 1982, Emilian Dobrescu, cel mai capabil planificator liniar din țară, a fost concediat din cauză că s-a opus dorinței lui Ceaușescu de a plăti rapid datoria externă și de a introduce programul de austeritate. Cinci ani mai târziu, trei economiști de marcă (Constantin Ionete, Tudor Bugnariu și Mircea Stoica) au scris un studiu economic critic în regim de samizdat și au circulat o copie în grupurile lor³. În mod ironic, documentul sugera modest o reformă a socialismului pe model maghiar, într-un moment în care colegii lor maghiari își pierdeau încrederea în acesta⁴. Deși izolate, respectivele acte de rezistență intelectuală au indicat că regimul nu controla în totalitate profesia, iar unii economiști puteau să își asigure spații în care lecturile, studiile și discuțiile neortodoxe puteau avea loc. Într-adevăr, simplul fapt de a citi și discuta tendințele economiei occidentale nu se pedepsea, atât timp cât nu ducea la susținerea deschisă a criticilor din Vest ale statu-quoului politic al României comuniste.

Unii dintre economiștii critici care nu au emigrat au continuat să citească orice fel de literatură occidentală se găsea la Biblioteca Americană sau în depozitele librăriilor din propriile instituții și departamente. Despre această situație își amintește și

1. Johanna Bockmann, Gil Eyal, *op. cit.*

2. Interviu cu Daniel Dăianu, economist, realizat de Cornel Ban în București, la 6 iulie 2006, aflat în arhiva personală a autorului.

3. Constantin Ionete, *Criza de sistem a economiei de comandă și etapa sa explozivă*, Editura Expert, București, 1993, pp. 193, 203.

4. Autorii au cerut stimulente salariale mai bune, un moratoriu de 10 ani pentru investiții neproductive, încurajarea firmelor mici, accentul pus pe industria grea, mai multe investiții în agricultura de stat, liberalizarea completă a schimbului agricol privat.

Daniel Dăianu: „Am învățat limbajul tehnic mergând la Biblioteca Americană; acolo am citit P. Samuelson, M. Friedman, F. Hayek, W. Baumol, R. Okun și alții”¹.

Foarte important, mulți au găsit o zonă profesională protejată în cadrul Institutului de Cibernetică înființat în 1972 de Manea Mănescu – unul dintre premierii lui Ceaușescu, economist fascinat de cibernetică, un domeniu din care se spune că înțelegea foarte puțin². Aici, mulți economiști matematicieni au găsit un protector și un mediu unde puteau fi la curent cu literatura occidentală și chiar puteau corespunda cu economiști americani³. Sub acoperirea transparentă a îndemnului de a-și cunoaște dușmanul și a limbajului obscur, chiar și în anii 1980 profesorii Gheorghe Preda și Moisa Altar au organizat discret seminare în care se discuta despre cele mai recente dezbateri din economia vestică, în special despre ascensiunea monetarismului și a economiei neoclasice⁴. Mai degrabă decât stilul nord-coreean de izolare etanșă la care s-ar putea aștepta cineva după tăierea fondurilor de călătorie la convenții profesionale sau workshopuri ori a abonamentelor la reviste străine, biblioteca de la Institutul de Cibernetică a continuat să primească reviste economice occidentale cheie (*American Economics Review*, *Journal of Economic Literature*, *Econometrica*, *Management Science*), trimițând la schimb prin poștă copii ale propriilor reviste economice bilingve (engleză-română) – pe care institutul le-a publicat începând cu 1966 – către nu mai puțin de 400 de universități și biblioteci din Vest. Accesul la aceste publicații nu era restricționat și unii profesori chiar se așteptau ca studenții să se familiarizeze cu conținutul lor⁵.

În anii 1980, astfel de activități le-au dat posibilitatea acestor „occidentali” în devenire să dezvolte o identitate de „contraelită”, ghidată de eforturile neclintite ale omului-cheie Moisa Altar de a asigura standarde tehnice ridicate și cunoașterea teoriei ca măsuri asigurătorii împotriva „colonizării” de către cei privilegiați de regim⁶. Tânăra (pe atunci) generație de economiști care a ajuns să ocupe poziții-cheie în structurile de legătură între lumea academică și politicile publice după 1989 (Daniel Dăianu, Theodor Stolojan, Mugur Isărescu, Lucian Croitoru, Cornel Tarheaca, Valentin Lazea) s-a maturizat profesional în cadrul acestor seminare selective. Unii au avut drept mentori persoane din generația de economiști disidenți din anii 1960 și 1970. Toți erau experți în matematică avansată, vorbeau fluent engleză și aveau preocupări de cercetare protejate de intruziunile dezbaterilor ideologice, dar dependente de inovațiile metodologice occidentale.

Unii economiști ai grupului Altar au fost suficient de sofisticăți încât tehnicile lor de disimulare să le ducă criticile dincolo de cenzură. Între 1984 și 1987, Vasile Pillat

1. Daniel Dăianu, „Să scrii (critici) înainte de 1989”, în *Jurnalul Național*, 3 octombrie 2007, <https://jurnalul.ro/editorial/sa-scrii-critici-inainte-de-1989-104505.html> (accesat la 12.10.2020).

2. Interviu cu Moisa Altar.

3. *Ibidem*.

4. *Ibidem*.

5. *Ibidem*.

6. *Ibidem*.

și Daniel Dăianu au publicat o serie de articole într-o revistă științifică românească creată pentru vorbitorii de engleză și franceză, care criticau subtil modelul socialist tradițional de dezvoltare. Dar, spre deosebire de criticile dure aduse planificării centralizate din Ungaria sau Polonia, aceste articole erau departe de orice radicalism neoclasic, nefiind altceva decât încercări terne de reconciliere a mai multor poziții în economie: cea neoclastică, cea structuralistă și cea neomarxistă. De exemplu, în 1985, Vasile Pillat și Daniel Dăianu au publicat un articol în engleză în care au făcut o critică voalată a economiei socialiste, folosind o combinație ciudată de argumente structuraliste despre controlul centrului asupra inovațiilor tehnologice și argumentul ortodox occidental că modelele statistice utilizate de țările în curs de dezvoltare aveau o capacitate inovativă mică. Pentru a construi acest punct de vedere, articolul a susținut un argument controversat, conform căruia gânditori neoclasici ca Schumpeter și neomarxiști ca Mandel erau fundamental compatibili în analiza lor asupra inovațiilor în ciclurile de depresie a economiei.

Este foarte important că, spre deosebire de Europa Centrală și de Est, nici unul dintre acești economiști nu a făcut schimbarea către economia neoclastică înainte de 1989. Dar, prin autoeducarea informală a fiecăruia, achiziționarea elementelor de bază ale respectivei tradiții economice a devenit condiția principală pentru a face parte din acest grup prestigios. După ce au fost acceptați, Altar a transformat lectura revistelor și cărților de economie din Vest în principala condiție pentru alăturarea la grupul de discuții. Capacitatea de a discuta argumente economice complexe publicate în engleză de reviste occidentale a devenit un indicator al statutului intelectual. În timp ce trebuiau să ia parte într-o manieră sau alta la forma publică – regizată de regim – de acceptare a economiei ortodoxe, deseori publicând prostii, în spațiul privat ei s-au definit împotriva acelor cercetători economiști care își păstrau locurile de muncă prin înlocuirea economiei cu limbajul propagandistic regurgitat. Despre aceasta, Altar își amintește următoarele: „Numai cei care știau economie serioasă se simțeau în largul lor în acel grup; și ca să știi economie serioasă trebuia să citești revistele de specialitate americane cu pixul în mână sau măcar să le vezi traduse din rusă, mai ales cu privire la numele grele din marile universități americane”¹.

Turnura autoritaristă a regimului nu a mers atât de departe încât să interzică aceste activități, dar a fixat astfel de stimulente de carieră încât ele să fie devalorizate. Dezvrăjirea regimului față de deschiderea către Vest și turnura rezultată către politici etnonaționaliste au creat o atmosferă în care performanțele ideologice importante puteau aduce unui cercetător economist mai multe recompense decât rezultatele bune în cercetare și eforturile de a fi la curent cu economia occidentală². În schimb, acest lucru a slăbit poziția economiștilor „critici”, care i-ar fi putut ataca pe birocratii ortodocși în interpretarea cauzelor crizelor economice din România anilor 1980. Împreună cu restrângerea oportunităților de a rămâne implicați direct în schimburi

1. *Ibidem.*

2. *Ibidem.*

academice Est-Vest, această politică academică a împiedicat desfășurarea scenariului est-central-european de alăturare la rețelele neoliberale expuse de literatura existentă.

Cel mai curajos atac asupra economiei sovietice dominante a fost folosirea voalată a criticii neoclasică asupra socialismului ca neputând să rămână inovativ pe termen lung¹. Cea mai îndrăzneță mișcare a grupului Altar a fost făcută în 1987 de Daniel Dăianu, unul dintre cei mai tineri și mai imersați în literatura occidentală membri ai grupului. Într-un articol publicat în limba engleză, el a avansat o critică a statu-quo-ului economic folosind pozițiile marginaliste mai radicale ale lui János Kornai, un economist maghiar cunoscut în Vest pentru argumentul său conform căruia socialismul se putea salva doar prin reforme ale pieței². Kornai critica ortodoxia sovietică încă din 1953, dar în cartea lui din 1980, din care Dăianu s-a inspirat, economistul maghiar a argumentat că lipsurile cronice nu erau rezultatul greșelilor de planificare, ci mai degrabă probleme sistemice inerente economiilor socialiste. Astfel, potrivit lui Dăianu,

în analiza care utiliza modelarea, metode cantitative, am recurs la eufemisme, la inovații terminologice, care să scoată la suprafață mesajul. În *Viitorul social* nr. 6/1987 mi s-a publicat „Echilibrul și performanța sistemelor economice”, unde am căutat să arăt că economiile socialiste se confruntă cu o „restricție structurală de ofertă”, că deficitul de resurse este permanent, că este nevoie de reforme. În Ungaria, János Kornai folosește noțiunea de „penurie” (*shortage*), construind o întreagă teorie. M-am ferit să folosesc acest termen și am recurs la sintagma menționată; analiza era foarte tehnică, existând și varianta în engleză³.

Au fost deosebit de importante aceste nișe în care economiști din prestigioasa Academie a RSR, un corp de cercetare de elită în sistem, erau la curent cu ce se întâmpla în economia occidentală, în ciuda renunțării regimului la abonamentele la reviste străine. În interiorul lor, un Dobrescu sau Iancu, educați în Vest, au continuat să primească reviste occidentale în schimbul revistelor publicate în engleză și română de instituțiile în care lucrau.

Poate ironic, un alt spațiu important de contact cu economia vestică, la fel de aproape de centrul nervos ai regimului, era Academia „Ștefan Gheorghiu”, cunoscută informal ca „Școala de Partid”. În această instituție, departamentele multilingve de economie politică internațională și de drept internațional au menținut un anumit grad

1. Autorii au atacat destul de dur dezvoltarea socialistă când au scris că „o societate caracterizată de un proces de inovare scăzut, în ciuda unor eventuale eforturi de mobilizare de resurse materiale și financiare, va stagna și chiar va involua”. Vasile Pillat, Daniel Dăianu, „Probleme ale funcționării economiei socialiste”, în *Revue Roumaine d'Etudes Internationales*, 1985, nr. 3, p. 47.
2. Studiul lui Dăianu s-a intitulat „Echilibrul și performanța sistemelor economice” și a fost publicat în revista *Viitorul social*, nr. 6, 1987. Vezi <https://jurnalul.ro/editorial/sa-scrii-critici-inainte-de-1989-104505.html> (accesat la 12.10.2020).
3. Daniel Dăianu, „Să scrii (critici) înainte de 1989”, loc. cit.

„Volumele XIV-XV (2019-2020) ale Anuarului IICCMER își propun să exploreze și să aducă în atenția celor interesați de istoria recentă aspecte referitoare la: declinul lent, dar implacabil al unui regim încremenit în logica strâmbă a intransigenței ideologice, a disprețului față de cetățean și a supravegherii dictatoriale; tragicele și (încă) controversatele evenimente din decembrie 1989; evoluțiile sinuoase din postsocialism, marcate nu doar de rupturi, ci și de continuități, de transformări parțiale și de acomodări circumstanțiale. Astfel, e avut în vedere un decupaj temporal amplu, care cuprinde atât declinul regimului comunist din România, cât și evoluția șovăielnică postcomunistă, ambele perioade având drept punct de convergență evenimentele care au dus la colapsul sângeros din decembrie 1989.”

Coordonatorii



INSTITUTUL DE INVESTIGARE
A CRIMELOR COMUNISMULUI ȘI
MEMORIA EXILULUI ROMÂNESC

www.iiccmr.ro

Pe copertă: foto AGERPRES

EDITURA POLIROM

ISSN 2344-6285



www.polirom.ro